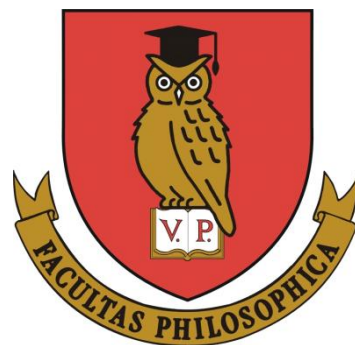

Gárdonyi Géza gyermekábrázolása

Az én falum

című gyűjteményes kötetében

Készítette: Heizinger Anita

Témavezető: dr. Kovács Gábor

Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kar

Irodalom- és Kultúratudományi Intézet

Tartalomjegyzék

1. A „határ” szereplői	3
2. A tanító-gyermek viszony párhuzamossága Gárdonyi tükreben.....	5
3. A két csoportot meghatározó krisztusi jellemzők	9
4. Égre néző lélek	11
5. Transzcendencia megjelenése a gyermekalakokon keresztül	13
6. A piétás és az áhítat megjelenése a tárgyalt novellákban.....	16
7. A tanító–gyermek határ elmosódása, teljes összekapcsolása a novellák tükreben.....	20
8. Összegzés	23
9. Irodalomjegyzék	24

Dolgozatom Gárdonyi Géza gyermekábrázolásával foglalkozik *Az én falum* című gyűjteményes kötetében. Megfigyeléseimre támaszkodva a krisztusi jellemzők megvalósulását vizsgálom az általam kiemelt két novellában (*Kék pille*, *A hópehely*), valamint a falusi tanító és a falu gyermekének létét meghatározó jellemzők párhuzamosságára is nagy figyelmet fordítok. A kiindulópontot Gárdonyinak a *Mesterkönyv*ben megfogalmazott saját megállapításai képezik, valamint a jaspersi határ-terminus, mely értelmezést a novelláskötet – pontosabban szólva –, feljegyzésgyűjtemény határon való elhelyezkedésében is alkalmazom. A dolgozat újításai között szerepel Gárdonyi vallásosságának bemutatása, hiszen ennek tükrében vizsgálható leginkább a kiemelt novellák transzcendens tartalma. A bibliai lexikonokban megjelenő értelmezés hozzájárul a művek mélyebb, vallásos olvasatának megértéséhez. Mindemellett a Gárdonyi novellaíró technikájára jellemző narratív paralelizmus elvét is bemutatom a tárgyalt novellák tükrében.

1. A „HATÁR” SZEREPLŐI

Karl Jaspers felhívja arra a figyelmet, hogy a határhelyzet mindig egy, a létezéssel együttjáró megváltoztathatatlan szituáció.

Az olyan szituációkat nevezem határszituációknak, mint amilyen az, hogy mindig szituációban vagyok, hogy nem élhetem az életem szenvedés és harc nélkül, hogy elkerülhetetlenül bűnt veszek magamra, hogy meg kell halnom. *Nem változnak*, csak megjelenési formájuk tekintetében; létezésünkre vonatkoztatva véglegesek. *Nem áttekinthetőek*; létezésünkben semmi egyebet nem látunk mögöttük. Olyanok, akár egy fal, amelybe beleütközünk, ami a kudarcot jelenti számunkra. Nem változtathatjuk meg őket, legfeljebb tisztázásukra vagyunk képesek, anélkül azonban, hogy egy Másikból megmagyarázhatnánk vagy levezethetnénk. Magának a létezésnek a velejárói.

A *határ* ezt fejezi ki: van egy másik, egyúttal azonban: ez a másik megközelíthetetlen a létezésbeli tudat számára. (111.)¹

Mind a gyermek, mind a tanító esetében – bár más-más szinten – ez a határhelyzet az abszolút kiszolgáltatottság. A gyermek léte a szülőknek van kiszolgáltatva; a falusi tanító léte (legalábbis Gárdonyi írásai szerint) a közösség tekintetében kiszolgáltatott. A gyermeklétben és a tanítólétben ez a kiszolgáltatottság felszámolhatatlan. Az egyetlen kiút az, ha új létszituáció lép működésbe: a gyermek egyszer felnőtt, ekkor kilép gyermekiségéből, a tanító pedig munkát változtathat. Éppen ezért dolgozatomban a határ-lét egy olyan kényszerhelyzetet jelöl, amelyből bár a szereplők ki tudnak, vagy ki fognak lépni, az elbeszélte jelen pillanatában azonban bele vannak kényszerítve, és ez a helyzetük, a megjelenített pillanatban valóban megváltoztathatatlan.

¹ Karl JASPERS, *Mi az ember?*, ford. ifj. KÖRÖS László, Katalizátor Kiadó, Budapest, 2008, 111.

Elemzésem alapját az a feltételezés képezi, mely szerint Gárdonyi Géza műveiben a gyermeki lét ugyanolyan határon mozog, mint a tanáré. A pedagógus, falusi néptanító ugyanis határhelyzetben áll a falu rendszerében, hiszen a parasztok úrként tekintenek rá, viszont a gazdagabb réteg szempontjából a parasztok társadalmát erősíti, hiszen mindennapi érintkezésben áll gyermekeikkel.

A gyermek ugyanilyen határhelyzetben áll ezekben a művekben, ugyanis korát és természetét tekintve feladata az lenne, hogy napjait tanulással valamint gondtalan játékkal, töltsse, ám mindezeket családja körülményei nem teszik lehetővé, ezért gyakran kell segítenie a ház körüli munkában. Ő ebből a szempontból a felnőtt és a gyermek határán helyezkedik el – természetét tekintve az utóbbihoz tartozna, ám a környezet miatt az elsőbe számítják.

A középpontba állított mű is belehelyezkedik ebbe a határsémába. Műfaját tekintve elsősorban novelláskötetként szokta az irodalomtudomány meghatározni, ezt az olvasatot indukálja az a tény is, hogy az író Mikszáth Kálmánnak ajánlja a művet. Ezt alátámasztja a történetek többségének terjedelme is, valamint, hogy az egyes szereplők gyakran több esetben is előbukkannak. Ezzel viszont ellentétes az alcím, amely a *feljegyzést* jelöli meg műfajként, melyre erős szubjektivitás, a feljegyző nézőpontja felőli megközelítés jellemző és egyáltalán nem feltételezi az elbeszélőaktust, történetképzést. Egy harmadik megközelítés szerint a mű értelmezhető akár erősen tagolt regényként is, azaz egy viszonylagosan stabil összefüggést mutató egységként, mely több szereplőt mozgat, ám az élettörténeteik és létezésük tere egy ponton kapcsolódik.

Az elbeszélői nézőpont kettőssége az, ami ezzel párhuzamosan kibontakozik. Ugyanis a címben megjelenő egyes szám első személyű személyes névmás az olvasó tudatában azt idézi elő, hogy Gárdonyi megközelítéséből olvassa a műveket, neki tulajdonítja a tanító szerepet, és egyfajta perszonális elbeszélést feltételez. Viszont az alcímben megjelenő „egy tanító” eltávolítja a művet az írótól és egy fikciós közegbe helyezi, mely megteremti azt a légkört, miszerint valahol egy tanító élte meg ezeket a történeteket, melyeket most az ő szemszögéből figyelhetnek meg az olvasók.²

² Vö. NÉMETH G. Béla, „Az én falum” írója – „Az én falum” világa In. *Századutóról – századelőről*, Magvető Kiadó (*Elvek és utak* sorozat), Budapest, 1985, 139—160.

2. A TANÍTÓ-GYERMEK VISZONY PÁRHUZAMOSSÁGA GÁRDONYI TÜKRÉBEN

Gárdonyi végzett tanítóként is közeli kapcsolatban állt a gyermekekkel. Bizonyos visszaemlékezések szerint az utcabeli gyermekek nagy örömmel várták haza, mert mindig mondott egy-egy mesét nekik. A mesemondó Gárdonyit vidámság, játékoság, ötletesség jellemezte, és pedagógusként fontosnak tartotta az olyan meséket, amelyek a gyermekek nevelését, szórakoztatását szolgálják. A gyermekekhez való viszonyát az általa létrehozott irodalmi önképzőkör gondozásában megjelent *Zsengetár* című kiadványukban megjelent első verse is tükrözi:

Mikor először lépsz az iskolába,
Legyen arcodon Jézus nyájassága:
Szólítsd köréd a kisgyermeket,
És simogasd meg kezecskéjüket.

S ha látsz közöttük rútat, rongyosat,
Gyermeki arccal búbanatosat,
Ismerd meg benn' a korán szenvedőt,
S öleld magadhoz, és csókold meg őt.³

Dédunokája, Keller Péter szintén felhívja arra a figyelmet, hogy Gárdonyinak már 18 évesen is egyik legfontosabb elve volt a Jézus-követés, ezért ez nemcsak pedagógiájának megértéséhez jelent kulcsot, hanem *Az én falum* ábrázolt alakjainak megismerése szempontjából is jelentőséggel bír.⁴

Gárdonyinak sajátos elvei voltak a nevelésről. Krisztus megismerése mellett fontosnak tartotta a gyakorlati módszerekkel való tanítást és a személyre szabott nevelést is, tudván, hogy minden gyermek egyéni úton érhető el és tehető fogékonyra az ismeretek iránt.⁵ Ezek a módszerek a kiemelt novelláskötetben is fellelhetők: *A büntárgyalás*, *Az ablak*, és *A tulipán* című fejezetek egy-egy ilyen módszer megtestesítőiként interpretálhatók. Fontosnak tartotta az anyanyelvoktatást, a testnevelést, valamint a drámapedagógia bizonyos módszereit is alkalmazta.⁶ Ezen elvek jelennek meg több alkalommal a *Gyerekek*, „*Kék paradicsom, lilium...*” című szövegekben, valamint abban a jelenetben is, amely azt szemlélteti, hogyan diktálnak egymásnak a gyermekek.

Gárdonyinak volt egy elmélete arról, hogy minden ember a nálánál különb, azaz a lelkiileg tökéletesebb felé vonzódik. Ezt az elméletét a karakterek megformálásában is

³ KELLER Péter, *Gárdonyi Géza: Az isteni mesterét követő néptanító*, Magyaritanítás 2013/1, 5.

⁴ Uo., 2—3.

⁵ Uo., 5.

⁶ Uo., 5—7.

alkalmazta: úgy hitte, hogy a nemes karakterek nemcsak, hogy megmaradnak az emberek emlékezetében, hanem egyúttal a lelki tökéletességhez is elvezetik őket.⁷ Ezért értelmezhető a *Kék pille* és a *Hópehely* című novella is a krisztusi szeretet enyhítő, megváltó erejének feltárásaként.

Mindemellett Gárdonyi Géza *Mesterkönyv* című művében is többször nyilatkozik a gyermeki nézőpontról. Kiemeli, hogy a „gyermeket jellemzi, hogy tud örülni”.⁸ Ezenfelül Gárdonyi műveiben erre az örömré is ráerősít a fentebb már említett határhelyzet is, hisz az a gyermek, aki körülményei miatt kénytelen az élet bizonyos helyzeteihez felnőttként viszonyulni, amikor gyermeki szerepéhez való visszatérésére nyílik lehetősége, még intenzívebben teszi meg azt. A *Mesterkönyv*ben fontosnak tartja Gárdonyi az ellentézip-teremtés elvét is. Ezt az elvet a gyermekábrázolásában is tetten érhetjük, ugyanis gyakorta kell ezeknek a gyerekeknek olyan problémákra megoldást keresniük, vagy olyan helyzetekben helyt állniuk, amely gyermeki létüktől távol áll. Ilyen például a 16 éves leányanya, Szabó Magda története. Az ellentézip egyik alappillére lehet, ha a gyermek olyan kényszerhelyzetbe kerül, melyen változtatni nem tud, így egyetlen lehetősége, ha a helyzethez alkalmazkodik, és megpróbál abban kibontakozni: „Könnyű fonatra alkalmas mindig az olyan ellentézip, amely a gyermeket olyan helyzetbe vagy feladat elé állítja, mely korával és erejével nem egyezik, nem neki való, kényszerhelyzet...” (80). Ilyen kényszerhelyzetben áll például a kis Ábris, aki vak nagyapját kíséri faluról falura, és mivel ő az egyetlen életben maradt rokona, a helyzetén nem tud változtatni, mindemellett gyermeki mivoltával ez a szerepkör szinte összeférhetetlen.

Gárdonyi külön kitér a gyermek jellemzőire, melyek közül kiemeli, hogy bár a gyermek még apró és sebezhető, mégis felnőttként kell viselkednie. Ám ennek ellenére mégis sikerül gyermekiségét megőriznie tekintete nyíltságában, gondtalan és boldog marad a legkomolyabb fizikai munkák elvégzése közben is.

Gyermek. Tizenhárom éves, vékony lábszáraikon áll, de nagy lábakon, mintha tévedésből az apja lábait hozta volna el a maga lábai helyett.

Nyílt szem, gondolattalan, mikor még a szem nem hunyorít el gondolatokat – boldog arcú. (130.)

Éppen ezért a külvilág minden rezdülésére különösen érzékenyen reagál, és nagyobb szüksége van a mindennapok biztonságát képviselő tanítóra. A tanító ugyanis, mindamelllett, hogy

⁷ Uo., 7—8.

⁸ GÁRDONYI Géza, *Titkosnapló*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1974, 111. (A továbbiakban ennek a kötetnek a lapszámaira hivatkozom a főszövegben.)

határhelyzetéből adódóan osztozik sorsában, összeköti a gyermeki léttel, melyhez minden körülmények között ragaszkodna.

Nagyon fontos a gyermekek falun belüli helyzetének vizsgálata is, mert bennük nemcsak a felnőttek világának előzményeit látjuk, hanem a felnőttek életmódjának, szokásainak motívumait is. Hiszen a gyermekkor legelső eseményei az ember „első olyan rezgései, amelyekre húszéves korában és magatudatlanul mint életén által emlékezik. Vagyis néhány impresszió, amit gyermekkorunkból hoztunk magunkkal az életünk útjára: csontunkba ülepedett rezgések”. (107.)

Azonban legalább ilyen fontos jelentőséggel bír a gyermekbe oltott felnőtt is. Ilyen szerepkör-csere figyelhető meg a 16 éves anya Szabó Magda, vagy a libákat őrző Tabi Jóska, de még a tanár diktálását átvevő Istenes Imre esetében is.

Mellőzve a komikum tereit, igen magasrendűek lehetnek: ha gyermeknek az apa vagy az anya dolgát kell végeznie; vagy nőnek férfi munkáját; vagy gyermekre olyan megbízás vagy parancs nehező, amelyet csak felnőtt végezhetne. (80.)

Gárdonyi szerint mindezekén túl, a prózamű sikerességének egyik alappillére lehet az, ha a főszereplő gyermek, mert az eleven életet testesíti meg: „Ha a regény főfigurája nő vagy gyermek, a mű szerencsés csillagzat alatt fogant. Mindenkinek szimpatikus, mert a nő és a gyermek maga az eleven élet”. (62)

Azért tartom lényegesnek a tanítói szerepkör ilyen mértékű bemutatását is, mert a kiszolgáltatottság határhelyzetén kívül a tanító, a társadalomban elfoglalt szerepe felől is párhuzamba állítható a gyermekkel. Gyakran mondják az emberek: „a gyermek, aki tanítani képes a másikat”; tehát ha már a határhelyzet átlépésére mindkét szereplőtípus képtelen, az egyetlen, amibe kapaszkodhatnak a tanítás, azaz vagy ehhez, vagy ahhoz az oldalhoz tartozóknak kell megmutatniuk, hogy a saját csoportjukon belül, hogyan kell ideálisan viselkedniük. Erre éppen a határhelyzetük az, ami feljogosítja őket, hiszen ők mindkét oldalt kívülről láthatják.

A *Tükörképeim* első részében Gárdonyi gyermekkoráról ír, melyben több helyen is megjelenik az iskola és a tanító szerepe. Megtudhatjuk, hogy a gyermek Ziegler Géza 5 évesen kezdte az iskolát anyja kérésére, hogy az ott elhangzottak nem érdekelték, és félt attól, hogy a tanár megüti.⁹ Gondolkodásában valószínűleg itt jelenik meg először a tanító és a gyermek kapcsolata, valamint a tanító társadalomban elfoglalt helye. Bár világuk érintkezik,

⁹ vö. GÁRDONYI Géza: *Első iskolám* In. *Tükörképeim*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1965, 20.

mégis vannak olyan dolgok (pl. hazugság) amely a gyermekek esetében elfogadható, de a tanító esetében, aki nagy tekintélynek örvend a falu társadalmában, felfoghatatlan vétség: „Mert hogy én hazudok néha, azt menthetőnek találtam: nekem muszáj hazudnom, mert nekem nem szabad – de hogy olyan tekintélyes ember is hazudik, ez nem fért a fejembe”. (35.)

A tanítók miatyánkja című alfejezet a falusi tanítók helyzetével, megélhetési problémáival foglalkozik elsősorban politikai megközelítésből. Kifejti, hogy helytelen, hogy a néptanítókat a falu közössége fizeti az állam helyett, mert így a „tanító a nép uralma alatt áll”. Így, mintegy „szolgaként” tekintenek a tanítóra, ami – Gárdonyi szerint – a tanítói tekintély teljes körű meggyalázása, ugyanis, ha valamit nem helyeselnek, a felelősség rögtön a tanítóra hárul, aki anyagi juttatásai ellenére sem végzi jól feladatát. Pedig a tanító helyzete több szempontból is hátrányos: méltatlanul magas adót kell fizetnie, és gyakran kerül megalázó helyzetekbe (pl. ha visszautasítja az egyik gazda lányának a kezét).¹⁰

A tanítói szerepkör társadalomban betöltött fontosságát jellemzi *A legnagyobb tövis* című fejezet Victor Hugótól származó idézete is, mely szerint „az állam két első hivatalnoka a baba és az iskolamester”.¹¹ Ez az idézet kifejezi a tanítói szerepkör fontosságát, valamint azt, hogy munkáját (mint a bábáét) természetesnek veszik, különösebb figyelemmel nem fordulnak felé. Ismét megjelenik az a probléma, hogy a szülők nagy része is hálátlanul fordul felé, és ha gyermeke tompa, azt a tanító hiányosságaira fogja, viszont ha okos, akkor azt szülői szerepe érdemének tekinti („Ajnye, be okos gyerek ez az én fiam!” [179.]). A címben szereplő tövis pedig, ami a mindenkori tanító életének legfájóbb jelensége: a hálátlanság. A tanítónak ezzel szemben vigasztalása csak az lehet, hogy az életre nevelte a gyermeket, nem a szülő kedvére; a gyermek egyszerűen lépett be az iskolába, de annak küszöbét „kincsekkel” megrakodva lépi át; valamint arra is felhívta a diák figyelmét (és itt Krisztussal azonosítódik a népi tanító), hogy ilyen helyzetekben mindig gondoljon Krisztusra, akinek a megváltás érdekében egy egész töviskoszorú kínját el kellett viselnie: „és ha fáj is a legnagyobb tövis, a hálátlanság érzete, gondoljunk a legnagyobb tanítóra, az isteni Mesterre, akinek egész koszorú jutott a tövisékből”. (180.)

¹⁰ vö. GÁRDONYI Géza, *Helyzetünk a társadalomban* In., *Tükörképeim*, i.m. 169—174.

¹¹ GÁRDONYI Géza, *A legnagyobb tövis* In. *Tükörképeim*, i.m. 178.

3. A KÉT CSOPORTOT MEGHATÁROZÓ KRISZTUSI JELLEMZŐK

Németh G. Béla is felhívja tanulmányában¹² arra a figyelmet, hogy a legfontosabb tulajdonság, ami a falu lakóit jellemzi: a piétás és az áhitat. Ezen megállapításra, valamint a Máté evangéliumának részleteire támaszkodva szeretném, a két könyv egy-egy novelláján keresztül bemutatni a krisztusi jellemzők megvalósulását. A krisztusi jellemzők vizsgálata a már korábban vázolt jaspers-i struktúrát nem rombolja szét, hanem kiegészíti, legalábbis azon megközelítés szempontjából, mely szerint Jézus is életével egyfajta határon mozgott, hiszen az emberi és isteni szféra közötti kapcsolatot testesítette meg.

Máté két evangéliumának két bekezdését szeretném kiemelni, mely Gárdonyi gyermekalakjainak szempontjából elemzésem kiindulópontját jelenti. Mindkettőben a közösség elé emeli Jézus a gyermekeket, kiemelve tisztaságukat és ártatlanságukat, a Mennysors ország várományosaiként tekint rájuk. A kiválasztott novellákban a két főszereplő lánynak pont ez a tisztaság, ártatlanság a legfontosabb attribútuma, melyhez a fehér szín is szorosan kapcsolódik, kiemelve ezzel a közösségtől való elkülönülésüket is. Az eltévedt juh megkeresése *A hópehely* című novellában jelenik meg, amikor a tanító személyesen látogatja meg beteg tanulóját, valamint a kézrátétel aktusa szintén megjelenik, amikor a kislány két kezét kezei közé fogja, ezzel elhozva hozzá a szeretetet, és biztosítva neki a (halál általi) megnyugvást („A hangomra a leányka fölnyitja a szemét. Mind a két kezét fölemelve nyújtja felém. Én aztán összefogom mind a két kezét és belesimogatom a tenyerembe.” [114.]).

Abban az órában menének a tanítványok Jézushoz, mondván: Vajjon ki nagyobb a mennyeknek országában? És előhíván Jézus egy kis gyermeket, közéjük állítja vala azt, És monda: Bizony mondom néktek, ha meg nem tértek és olyanok nem lesztek mint a kis gyermekek, semmiképpen nem mentek be a mennyeknek országába. Aki azért megalázza magát, mint ez a kis gyermek, az a nagyobb a mennyeknek országában. És aki egy ilyen kis gyermeket befogad az én nevemben, engem fogad be. Aki pedig megbotránkoztat egyet e kicsinyek közül, akik én bennem hisznek, jobb annak, hogy malomkövet kössenek a nyakára, és a tenger mélységébe vessék. Jaj a világnak a botránkozások miatt! Mert szükség, hogy botránkozások essenek; de jaj annak az embernek, aki által a botránkozás esik. Ha pedig a te kezed vagy a te lábad megbotránkoztat téged, vágd le azokat és vedd el magadtól; jobb néked az életre sántán vagy csonkán bemenned, hogynem két kézzel vagy két lábbal vettetned az örök tűzre. És ha a te szemed botránkoztat meg téged, vágd ki azt és vedd el magadtól; jobb néked félszeggel bemenned az életre, hogynem két szemmel vettetned a gyehenna tűzére. Meglássátok, hogy eme kicsinyek közül egyet is meg ne utáljatok; mert mondom néktek, hogy az ő angyalaik a mennyekben mindenkor látják az én mennyei Atyám orcáját. [...]¹³

Ekkor kis gyermekeket hozának hozzá, hogy kezeit vesse azokra, és imádkozzék; a tanítványok pedig dorgálják vala azokat. Jézus pedig monda: Hagyjatok békét e kis gyermekeknek, és ne tiltásatok meg nekik, hogy hozzám jöjjenek; mert ilyeneké a mennyeknek országa. És kezeit rájuk vetvén, eltávozék onnét..¹⁴

¹² NÉMETH G. Béla, „Az én falum” írója – „Az én falum” világa, i.m. 147—150.

¹³ Mt. 18,1—5. 10. (ford. Károli Gáspár)

¹⁴ Mt. 19,13—15 (ford. Károli Gáspár)

Ez a kézrátétel szintén megjelenik Gárdonyinál, amikor a család erejében való hitet, ezen egység sértetlenségében való bizalmát így fogalmazza meg: „A gyermeknek az Isten két kicsi kezét adott. Egyik keze az apja kezét fogja, másik az anyját. Nem lehet ezt a láncot büntetlenül elszakítani”.¹⁵ Ez a kapcsolat az általam tárgyalt két novellában sérült, hiszen mindkét kislánynak csak egyik kezét fogják: Kovács Rozi apjára a részeges Alsó-Kovácsra nem számíthat, és bár Bozóki Ilonka apjáról nem tudunk meg semmit, mivel az egész novelláskötetben csak édesanyjáról esik szó, sejthető, hogy ez a kapcsolat az ő esetében is sérült. Éppen ezért áll mindkét lány a többiekénél közelebbi kapcsolatban a néptanítóval, mert szabadon maradt kezükkel belekapaszkodnak. Ennek a kapcsolatnak a sérthetlenségét biztosítja a tanító, amikor a mezőn megsimítja Ilonka fejét, és amikor a beteg Rozika kezét a magáéba simítja.

Gárdonyi ezzel kapcsolatban, többször is kiemeli, hogy a szeretet egyfajta áldozatvállalást jelent, és a szenvedés mértékének nagyságában mérhető leginkább.¹⁶ Ebből a szempontból is lényeges a gyermek, hiszen ő természetével szakítva próbál gyakran a család fennmaradásáért mindent megtenni (pl. *Erdei történet*), ám gyakran éppen gyermekségéből adódóan ezt képtelen megvalósítani, ezért ugyanúgy meg kell halnia a szeretetért, mint Jézusnak.

Ehhez kapcsolódóan kiemelendő az a krisztusi mondat, mely arra hívja fel az emberek figyelmét, hogy szeressék a gyermekeket („Jézus pedig monda: Hagyatok békét e kis gyermekeknek, és ne tiltsátok meg nekik, hogy hozzám jöjjenek; mert ilyeneké a mennyeknek országa.”).¹⁷ A gyermekekre a nagyfokú szeretetűség is jellemző, hiszen határhelyzetükből adódóan erősebben kötődnének ahhoz, aki lehetőséget biztosít erre. Éppen ezért kiemelt jelentőségű a tanító is, hiszen sok gyerek hozzá ragaszkodik a leginkább. Ezért lesz olyan tragikus kimenetelű a *Hópehely* című novellában a tanító kijelentése („Mert én téged nem szeretlek!”).¹⁸

Krisztus szenvedésével a gyermekek kiszolgáltatottsága is párhuzamba állítható, hisz, mint ahogy ő ki volt szolgáltatva a farizeusok akaratának, a gyermek is ki van szolgáltatva a mellette többségként megjelenő felnőttek világának. Ez a kiszolgáltatottság figyelhető meg például Baracs Jancsi esetében, aki, mit sem tudva szülei vitájáról, elköltözik anyjával apjától. Éppen ezért lesz olyan nagy öröm, mikor édesapja ellátogat hozzájuk, és ezért hívja be naiv

¹⁵ KELLER Péter, *Gárdonyi Géza: az isteni Mesterét követő néptanító*, i.m. 5.

¹⁶ lásd: GÁRDONYI Géza, *Titkosnapló*, i.m. 25, 92.

¹⁷ Mt. 19, 14. (ford. Károli Gáspár)

¹⁸ GÁRDONYI Géza, *Az én falum*, Fapadoskonyv.hu Kft., Budapest, 2010, 113.

örömmel őt a házba, mert a fennálló helyzetből csak annyit érzékel, hogy akit régóta várt, végre megérkezett.

De, amiként Krisztus, úgy a tanító is bizonyos szempontból a közösséget irányítja, vezeti. A gyermekek ugyanúgy ragaszkodnak hozzá, valamint ugyanúgy tőle várják a megváltást. Gárdonyi a *Népművelés* című folyóiratban így nyilatkozik erről: „Akik a gyermekben nem a későbbi embert látják, azok a népnevelés munkájában nem apostolok, hanem cselédek. Nekünk apostolok kellene”.¹⁹ Ez megjelenik például a *Tüzek meg árnyékai* című novellában is, amikor a babonákhoz nagyon ragaszkodó lakosság azt hiszi, hogy a bojtárfiút boszorkányok idézték meg, ám a tanító szavára a rohamszerű állapotából egyből magához tér, annak ellenére, hogy azt már nem tudja bebizonyítani, hogy a gyermek valójában nem boszorkánnyal találkozott, hanem a tanítóval.

A tanító Krisztussal való azonosítását a *Tükörképeim* című könyvében Gárdonyi ki is mondja: „Miatyánk, kinek néptanító volt a fiad, szenteltessék meg a neved sz. fiad hivatalával együtt”.²⁰

4. ÉGRE NÉZŐ LÉLEK

Gárdonyi Géza életében a vallásos érzület mindig nagy jelentőséggel bírt. Gyermekkorában édesanyja vezette el Istenhez, majd házassága volt az az esemény, amely egy időre eltérítette erről az útról.²¹ A transzcendencia viszont visszatért Gárdonyi életébe, és versei ezt az álláspontot közvetítik. Fontos kiemelni, hogy az Istenhez való közelkerülés állapotához már ekkor is hozzákapsolódik a gyermek, nyelvileg az angyalokhoz kerül közel *Mikor a gyermek...* című versében, ezzel is biztosítva a – dolgozatom középpontjába állított – közvetlen Isten kapcsolatot.

Mikor a gyermek gögicsél,
azt Isten tudja, mit beszél!
Csak mosolyog és integet...
Mit gondol? Mit mond? Mit nevet?

S mint virággal az esti szél,
az anyja vissza úgy beszél,
oly lágyan és oly édesen...
De őt sem érti senkisé.

¹⁹ KELLER Péter, *Gárdonyi Géza: Az isteni Mesterét követő néptanító*, i.m. 7.

²⁰ GÁRDONYI Géza, *Tanítók miatyánkja* in. *Tükörképeim*, i.m. 200.

²¹ vö. SÍK Sándor, *Gárdonyi – Ady – Prohászka – Lélek és forma a századforduló fogalmában*, Pallas Rt. Kiadó, Budapest, 1928, 15—26.

Hogy mit beszélnek oly sokat,
apának tudni nem szabad.
Az égi nyelv ez. Mély titok.
Nem értik, csak az angyalok.²²

Sík Sándor is arra hívja fel a figyelmet, hogy Gárdonyit a „türelmetlen emberszeret és a lázadó atheizmus” jellemezte, és a későbbi Gárdonyinak az írás sem hivatás volt, hanem „embertestvéri szolgálat”.²³

A fordulatot az író életében az **ez** egri évek hozták, amikor visszafordult gyermekkorának hitvilágába és az anyja által korábban közvetített úton haladva, a természet legapróbb teremtményeiben, a természeti képződményekben is igyekezett Isten felé fordulni. Saját maga alakította ki a számára megfelelő hitet, mely a katolicizmus mellett a buddhizmusból is építkezett.²⁴ Ezt, a magára talált ember belső nyugalma fedezhetjük fel Sík Sándor szerint Az *én falumban* is.²⁵

Gárdonyi ezen művére jellemző még a gyermeki perspektíva felől való láttatás, azaz az író úgy alkotja meg gyermekalakjait és azok világhoz való viszonyát, amint gyermekként ő maga is viszonyult a világhoz.²⁶ Mindez a szeretet törvényének értelmezését-segíti elő, hiszen a tanítónak is úgy kell fordulnia a gyermekekhez, ahogy a gyermekek fordulnak önmagukhoz és a körülöttük lévő világhoz is.

Gárdonyi vallásossága, amelyet művei tükröznek a *panentheizmus* csoportjába sorolható, mely a közös testvériség elvén alapul. Ez a nézet a világot egy olyan egységként fogja fel, amelyben minden fél egyenrangú, **s** mindezzel szemben áll Isten; mivel ő transzcendens is egyben, fölötte áll a teremtnesnek, **de** immanensként benne is van.²⁷ Ez a felfogás a *Kék pille* című novellában akkor figyelhető meg, amikor a tanító nem üti meg a lepkét agyontaposó macskáját, hiszen tudja, hogy az ölésre teremtett, és ezzel a felismert gondolattal belátja, hogy egyenrangú lény vele, tehát nincs joga ítélnie felette.

Sík Sándor felhívja a figyelmet arra is, hogy Gárdonyinál az emberi, állati és növényi dimenzió testvéri egységben láttatása jellemző, ezek a rétegek folyamatosan egymásba olvadnak és ebből alakul ki az élet egésze.²⁸ Ez az egység jelenik meg a *Kék pille* című

²² Uo., 26—27.

²³ Uo., 27.

²⁴ Vö. Uo., 32—44.

²⁵ Uo., 44.

²⁶ Vö. Uo., 55—56.

²⁷ Vö. Uo., 60—61.

²⁸ Vö. Uo., 59.

fejezetben is, amikor Bozóki Ilonka alakmásaként, sorsa előfutáraként a lepke alakja jelenik meg.

5. TRANSZCENDENCIA MEGJELENÉSE A GYERMEKALAKOKON KERESZTÜL

A *Kék pille* című novellában az „élet törekenységének, a halál misztériumának”²⁹ megjelenítéséről beszélhetünk. Az elbeszélésben rögtön az első bekezdésben a lélek problematikájával kerülünk szembe. Ezt a narratívát támasztja alá a cím önmaga is, hisz a *pille* szóban a dupla *l* hang a lélek szó két *l* hangjával ekvivalens, a kék szín pedig automatikusan az ég, a Mennysország kékjét implikálja tudatunkba. Ezt a párhuzamot jeleníti meg szövegszerűen is Gárdonyi, amikor a műben megszólaló tanító az olvasás és az alvás aktusát egyfajta lélekvándorlási szituációként jeleníti meg. Ez megint feszültséget kelt az olvasó tudatában, és önmagát kezdi el értelmezni, azaz automatikusan belehelyezi magát a történetben megjelenő szituációba: „Mikor olvasok, úgy érzem, mintha egy másik embernek a lelke volna bennem, és ez gyönyörűség; mikor pedig alszom, úgy érzem, mintha az én lelkem volna egy másik emberben; és ez is gyönyörűség”. (23.) Erre a létértelmezési, lélekvándorlási szituációra épít maga a történet helyszíne is, hisz a tanító a méhesben, egy kertben elmélkedik ezekről a dolgokról, a kert motivikája pedig a teremtés kapcsán szintén a lélekkel való megáldottság gondolkörét ébreszti fel az olvasóban. Ebben a környezetben pillantja meg a lepkét, aminek a jellemzője ugyanaz, mint a később róla eszébe ötlő gyermeknek, a „gondtalanság, játék és vidámság” (24.). Ezért jut róla eszébe kedves tanítványa, Bozóki Ilonka, akivel kapcsolatban feleleveníti azt a történetet, amikor a mezőn találkozott vele és a gyermek örömmel felelt neki, majd a tanító kifaragta babája fejét és könyvéből kendőt adott neki. Itt is megjelennek a fent már kifejtett motívumok: a babának a kendőt a könyvéből adja a tanító, a kérdés pedig, amit a kislányhoz intéz Istennel, valamint a teremtéssel kapcsolatos. Ezután a tanítót gondolataiból az veri fel, ahogyan lomha macskája mancsával agyonnyomja a lepkét, ám hirtelen a kertajtó zörgése elvonja a figyelmét a macska felől. Bozókiné érkezett meg és épp közölte, hogy lánya meghalt torokgyíkban.

A lepke szimbolikusan általában a nőhöz köthető, és régi sírköveken gyakran ábrázolták, hiszen egyben halálszimbólum is. Tehát szimbolikus szinten több síkon is megjeleníti a torokgyíkban meghalt Bozóki Ilonka történetét, akinek életsorsa – amint anyjától a hír megérkezik – teljesen azonosul a macska által eltaposott pillangóéval. Ezt

²⁹ Uo., 66.

megegyeztet a macska szimbolikus értelmezése is, ami pedig a magyar hagyományban gyakran valamilyen baljós ómennel kapcsolódik össze (pl. veszekedés, fagy stb.).³⁰ De erre a szöveg szintjén is utalásokat tesz Gárdonyi, ezzel a látomással visszautalva a mű első bekezdésében szereplő álom–olvasás párhuzamra. A határok élők és holtak, valóság és illúzió között szinte elmosódnak, a kettős azonosítás totálissá válik:

A macskám már eltűnt onnan. Nekem mégis úgy rémlett, mintha a fák árnyékában egy másik hunyorgó szemű óriási fekete szellemmacska lebegne el, ahogy a ragadozók szoktak: lomhán és nesztelenül. (25.)

Fontos továbbá kiemelni, hogy a kislány foglalkozása libapásztor, amely a *jó pásztor* szimbolikus jelentésrendszerével állítható párhuzamba, tehát ismét a gyermek lesz a krisztusi jelképrendszer megtestesítője. Erre az olvasatra erősít rá a tanító visszaemlékezése is, amikor a gyermektől megkérdezi, hogy miért teremtette őt az Isten, melyre a gyermek válaszából a szeretet parancsa emelkedik ki. A krisztusi szeretet jelenik meg ebben a novellában ismét, amelynek legfontosabb jellemzője az áldozatvállalás, a szenvedés, valamint a határlét.

- Tudok még mindent –szólt a kezemet megfogva-, kérdezzen.
- Hát mondd meg, hogy miért teremtett téged a jóisten?
- És a kis leány az iskolai éneklő hangon felelt:
- Azért, hogy őt megismerjem, szeressem, neki szolgáljak és üdvözüljek. [24.]

Itt jelenik meg először a Máté evangéliumában is felmerülő kézrátétel, érintés szerepe, amikor a tanító kezébe fogja a kislány kezét. Itt ez nem az áldást osztó kezét jelenti, hanem a szeretet kapcsolatát biztosító kezét, amely a következőkben tárgyalt novellában a feloldozást biztosító kézként jelenik majd meg.

A Gárdonyi novellák fontos jellemzőjeként nevezi meg a szakirodalom a *paralel vonást*, melynek jellemzője, hogy a narráció idejében ugyanaz a cselekménysorozat megismétlődik.³¹ Ebben a novellában ez a motívumok szintjén valósul meg, hiszen ami megtörténik a pillangóval (repül majd a macska eltapossa), az párhuzamosan megtörténik Ilonkával is (játszik majd a szellemmacska véget vet életének).

A második kötet első novellája *A hópehely*, amely Kovács Rozi halálát beszéli el. Ebben az esetben a gyermek a hulló hóval azonosul, a szeretet valamint a szeretet hiánya pedig a dunnával. „A föld az éjjel csonttá fagyott.” (111.) Így kezdődik a mű a csont és a

³⁰ HOPPÁL Mihály, JANKOVICS Marcell, NAGY András, SZEMADÁM György, *Jelképtár*, Helikon Kiadó, Békéscsaba, 1990, 146—147.

³¹ KOVÁCS Gábor, *A Gárdonyi-novella karaktere*, (Irodalmi Magazin) II. évfolyam, 2014/1., 50—51.

fagy, ember és természet kategóriákat összekapcsolva. A gyerekek pedig örömben látva a hóesést így kiáltanak fel: „kiszakadt a Jézuska dunnája!”. Ez a dunna később az a tárgy lesz, ami a beteg Rozi testét befedi („egy sokszorosán foltozott kockás kék dunyhával van mellig betakarva” [114]), sőt még egyszer megjelenik a természet kapcsán is („a háztetők fehér paplannal vannak betakarva” [113.]). Ezáltal a hó azon természeti képződményként jelenik meg, ami mindent elfed, betakar, mint egy lepedő; de a kis Jézus kiszakadt, megfoltozott dunnájaként értelmezhető a gyermek felé irányuló szeretet hiányaként is. Jézus példabeszédeiben többször is felhívja figyelmünket a gyermekek szeretetére; „mester” szerepköréből kifolyólag pedig egyértelműen párhuzamba állítható a tanító. És a gyermek számára is ő testesítette meg az egyetlen stabil szeretetforrást, hisz a gyermek, aki közelebb ül a tanteremben az oktatóhoz az osztály hierarchiájában is jelentősebbnek érzi magát.³² A gyermek halálához pedig közvetetten vagy közvetlenül azon kifejezése vezet, amely megtagadja tőle ezt a szeretetet („Hát holnaptól kezdve mást ültetek oda. Mást. Mert én téged nem szeretlek!” [113.]).

Az azonosítást Gárdonyi szövegszerűen is megjeleníti „az emberi lélek is úgy száll a földre, mint a hópehely” (112.) – írja, utalva ezzel Rozi történetére, hiszen a szövegben kettős időszámítás jelenik meg, ugyanis, amikor a tanítót látjuk, az a jelen idejű szituáció, azaz ahogy áll az ablakban és nézi a hóesést, és erről jut eszébe Rozi története. Hogy az eset ilyenformán való kialakulásában a néptanító is hibásnak érzi magát, azt az fejezi ki, hogy naponta elküld egy-egy gyereket Rozi horgolójához felől érdeklődni, majd személyesen is ellátogat a kislányhoz.

Ez a szimbolikus olvasat még egyszer megjelenik, amikor a részeg Kovácsot a tanító éppen négykézláb a hóban találja. A havat felfoghatnánk egyfajta megtisztító, feloldozó erőként is, hisz vízzé válva megtisztíthatná az apát és ráirányíthatná figyelmét beteg lányára. De ez a feloldozás elmarad, az apa is csak azt érzi, hogy lányát már csak a Jóisten gyógyíthatja meg. A lány számára a tanár megérkezése a halál közeledtét is jelzi, hisz feloldozást a szeretet által csak ő adhat neki. A kislány elmosolyodik, amint a tanító szeretetéről újra biztosítja, ám szólni már nem tud, csupán a szeméi telnek meg könnyel.

A helyeden nem ül ám senki. Nem. Addig, míg fekszel, nem szabad odaülni senkinek. Akkor megint te ülsz ott, Rozika. Te ülsz ottan. Csöndes leszel és szófogadó. A te tanítód mindig szeret téged. (114)

³² DOMJÁN László, *A tanulás sikerességét befolyásoló jelenségek az osztályteremben* (In. Pedagógiai Műhely-Beszélgetések-In honorem Vastagh Zoltán), PTE Tanárképző Intézet Pedagógiai Tanszék, Pécs, 2001. (<http://vmek.oszk.hu/01900/01963/html/index.htm>, 2013. április 28.)

A szeretet dunyhájára a jézusi szerepkört betöltő néptanító által újra folt kerül, az alatta fekvő, a hó metaforikájával megjelenített kislány a melegségtől könnyezni kezd, a szeretet alatt a lélek hava olvadni kezd. A folyékonyág megjelenítése egyrészt jelentheti a víz megtisztító erejének jelképét, másrészt pedig a lány életének elmúlását is, hiszen ha a lelket a hópelyhekkkel azonosítjuk, az olvadás mindkettőnek a végét jelenti.

A novella a bakter elsiető képével zárul, majd megszólal a lélekharang, az iskolás gyermekek pedig kérdő szemmel néznek tanítójukra.

A határhelyzet átélése mindkét novellában megjelenik motivikus szinten, ugyanis a hó is egyfajta átmeneti állapotot jelöl, hiszen se nem víz, de még nem is jég, valamint a lepke is értelmezhető egyfajta átmenetként a földön járó állatok (hernyó), valamint a repülő állatok között.

6. A PIÉTÁS ÉS ÁHÍTAT MEGJELENÉSE A TÁRGYALT NOVELLÁKBAN

Szövegszinten is megvizsgálható a krisztusi jelképek megjelenése a fent elemzett két novellában. Az alábbiakban a Németh G. Béla által használt két fogalom megjelenését vizsgálom a szimbólumok, valamint a szereplők nevének, jellemzésének szintjén, különös figyelmet fordítva a mindkét novellában megjelenő *(hó)pehely* szóra.

Mindkét novellában a természet áll közeli kapcsolatban az ábrázolt gyermekalakokkal. A *Kék pille* című elbeszélésben a virágok kerülnek fontos szerepbe. A szélben mozgó virágok, a fűben kúszó csigák, a katicabogarak játékos leírása a gyermekek játékát implikálja az olvasói tudatba. Szövegszerűen is megjelenik ez, mikor Gárdonyi azt írja, hogy „A virágok ide-oda fordítják fejüket: hajladoznak, mint a susogó leányok” (23.). A lepke, amely – a fentebb bemutatottak szerint – Ilonka attribútumaként értelmezhető, már itt is megjelenik: „Szanaszét meg ide-oda vitorlázó pillangók, akik életének úri mivolta abból is kitetszik, hogy soha egyenes irányba nem szállnak, hanem csak ötlet szerint ki meg be, egyik virágcsárdából a másikba, és mindennap lerészegednek”. (24.)

A virágok szimbolikus szinten összekapcsolhatók a halál motivikájával is,³³ így a felénk repülő lepke, Ilonka jelképeként a halál felé haladás útját fejezheti ki. A virágok megjelenése is párhuzamosságot jelent a másik novellával, amelyben Rozika haláláról olvashatunk, ugyanis a Rózsa és/vagy Rozália név a latin *rosa* szóból ered és jelentése

³³vö. *Szimbólumtár – Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából* (szerk. PÁL József és ÚJVÁRI Edit), Balassi Kiadó, Budapest, 2005, 507–508

'rózsa'.³⁴ A rózsza pedig egyrészt értelmezhető Szűz Mária jelképeként, másrészt Krisztus sebeinek jelképeként is, attól függően, hogy fehér vagy vörös színű növényről beszélünk.³⁵ Ebben az esetben pedig az egyik műben a megjelenő virágoskert, a másikban pedig magának a főszereplőnek a neve biztosítja egyrészt a Krisztussal való párhuzamot a piétás értelemben, valamint a halál elkerülhetetlenségét. Mindemellett egy újabb határhelyzet valósul meg: az élet és a halál mezsgyéjén mozgó lény lesz a gyermek. Ezenkívül Ilonkának a vezetéckneve Bozóki, ami hangzásából kifolyólag a *bozót* szót juttathatja az olvasó eszébe, azaz szintén a virágok, kert, rózsza szimbólumrendszerére utal.

A virágsszimbolika mellett Gárdonyinál mindig a női alakokkal kapcsolható össze – hívja fel rá a figyelmet tanulmányában Sík Sándor. Ez a virágszerűség „törékeny finomságot” fejez ki az ábrázolt alakokban, akik sosem szépek a szó hétköznapi értelmében, hanem inkább nyersekek, esztétikumuk lényük belső tisztaságában, „a szem, a hang, a mozdulatok lírájában” ragadható meg.³⁶ Ennek megvalósulását figyelhetjük meg ebben a novellában is, hiszen a kislány alakmásként megjelenő lepke a virágok között repül, azaz alakja ezen természeti képződményekkel állítódik párhuzamba. Emellett a következő novellában a kislány lelki tisztasága valóban a szem líraiságában mutatkozik meg, hiszen egyetlen kommunikációja beszéden túli, non-verbális: könnyen telítődött szemei fejezik ki a tanító iránti feltétlen szeretetét.

A *hópehely* című novellában a halál előképe az *egér* lesz, amikor a tanító egy fehér egérhez hasonlítja Rozit, ugyanis az egér szimbolikusan sokszor jelenik meg lélekállatként, amely olyan sebesen és kevésbé láthatóan suhan tovább, mint az ember szelleme a test halála után.³⁷ „A kis Kovács Rozi ülne ottan, a részeges Alsó-Kovács leánykája. Egy mosolygó szemű fehér egér.” (111.). A túlvilágra utaló másik metaforikus állat a *kutya* képében jelenik meg, ez az állat volt az, amely bekergette a folyóba Rozit, aminek következtében a kislány meghült, és ez volt az, ami halálához is vezetett. A kutya elsősorban a hűség jelképe szokott lenni,³⁸ de mivel éppen ő okozza a kislány halálát, ezen tulajdonság ellenkezőjének megvalósulásáról beszélhetünk. Ennek az értelmezésnek megfelelően jelentheti azt a tanítói szót, amely a kislány szidására irányult, annak hűtlenségére felhívva figyelmet, azaz, hogy nem figyelt az órán. Emellett a tanár szava is lehet hűtlen, hiszen a határhelyzeten

³⁴ GAJDOS Zsuzsanna, *Utónévllexikon – Magyar férfi és női nevek A–Z*, Mérték Kiadó, Budapest, 2007, 367

³⁵ *Szimbólumtár – Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából*, i.m. 407–409

³⁶ SÍK Sándor, *Gárdonyi – Ady – Prohászka – Lélek és forma a századforduló fogalmában*, i.m. 84–85.

³⁷ BIEDERMANN, Hans, *Szimbólumlexikon*, (ford. Havas Lujza—Körber Ágnes) Corvina Kiadó, Szekszárd, 1996, 89

³⁸ *Szimbólumtár – Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából*, i.m.302

elhelyezkedő gyermek számára az egyetlen biztos pontot biztosító tanártól a pozitív megnyilvánulás helyett egy negatív kijelentést hallhat. Mindemellett a kutya a halálhoz, valamint a halálon túli élethez is kötődik, gyakran jelenik meg lélekvezető állatként is.³⁹ Ezen értelmezési lehetőség szerint is a kislány halálával kell végződnie a novellának (annak ellenére, hogy ez szöveg szinten nincs kimondva, csupán a lélekharang megszólalásával zárul a novella).

A kutyaszimbolikának biblikus többletolvasata is lehet, biztosítva ezzel a transzcendencia felőli olvasat létjogosultságát. Jézus egy példabeszédében a gyerekek jogait összehasonlítja a kutyákéval, sőt egy olyan párhuzamot is megjelenít, mely szerint a zsidók a gyermekek, a kutyák pedig a pogányoknak feleltethetők meg.⁴⁰ Ebben az értelemben a történet kap egy szenvedés-történet jellegét is, amennyiben a gyermeket a zsidók királyának paralel megfelelőjeként értelmezhetjük, akinek vállalnia kell a halált, az őt meg nem értő pogányok részéről, a szeretet törvényének beteljesítése miatt. A gyermeki áldozatvállalás mutatkozik meg tehát ebben a jelenetben, felhívva a figyelmet a jaspers-i határ- és a Gárdonyi-féle kényszerhelyzet narratívára.

A *hóesés*, illetve a *pehely* szó mindkét novellában megjelenik, az elsőben a láncvirág fehér pelyhe képében, a másodikban pedig a földre hulló fehér hópelyhet jelölve. A hó is a halál szimbolikájához kapcsolható, gyakran társítják pusztuláshoz, de Szűz Mária szűziességének jelképeként is megjelenhet.⁴¹ Ezekben a művekben az első jelentése az erősebb, a két kislány halálát jelzi előre, majd mindegy beteljesíti annak jelentését a fehér dunyha képében *A hópehely* című novellában. De emellett a tisztaság megjelenítőjeként is értelmezhetjük, annak a tisztaságnak, amelyben valójában csak a gyermek részesülhet, hiszen pl. a részeges Kovács (bár a hóban van) nem részesül annak megtisztító, feloldozó erejéből.

A „hóesés és hóolvadás képében nyilatkoztatta ki Jahve mindenható teremő szava hatalmát”⁴² – írja a *Bibliai lexikon*. Isten legfontosabb törvénye pedig a felebaráti szeretet. Tehát ebben a narratívában a gyermek ismét a szeretet törvényére hívja fel a figyelmet, melynek létrejötte a tanítóban meg is valósul, amikor tanúbizonyságot tesz erről a gyermeknek. A *Bibliai lexikon* ezen a ponton a „szó”-val állítja párhuzamba a havat, melynek megjelenéséről itt is beszélhetünk: hiszen a gyermek nem tud már beszélni (a hó olvad, élete végéhez közeledik – ez az olvadó hó, viszont Isten teremő szavával egyenértékű) viszont a

³⁹ HOPPÁL Mihály, JANKOVICS Marcell, NAGY András, SZEMADÁN György, *Jelképtár*, i.m. 131

⁴⁰ dr. Herbert HAAG, *Bibliai lexikon*, Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 1989, 1086.

⁴¹ *Szimbólumtár – Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából*, i.m. 215

⁴² dr. Herbert HAAG, *Bibliai lexikon*, i.m. 639

tanító szeretetét a kézrátételen kívül csak úgy tudja kifejezni, ha verbalizálja azt; a hó olvadásával egy új dolog megszületéséről, ti. a szeretet erejének megteremtődéséről beszélhetünk.

A hó emellett az Isten által adományozott tisztaságként is interpretálható.⁴³ Ebben az értelemben fogható fel tehát a kislány tisztaságaként, de tágabb értelemben a kislány halála által a falura elhozott áldozat általi tisztaságként is értelmezhető (hiszen a települést beborítja a hó). Ennek az értelmezésnek személyközi, azaz tanító–gyermek viszonylatában is van értelme, hiszen a kislány halála a tanító figyelmét ráirányítja a szeretet fontosságára. Ehhez kapcsolódik, hogy Rozika már szólni nem tud, csak a szemei telnek meg könnyel – azaz a lélek tükreben, a szemében jelenik meg az a tisztaság, amit Isten gyermekségénél fogva beleoltott.

A két műben továbbá nagyon fontos szerepet játszanak a színek. Mindkét novellában a fekete, fehér, kék valamint a piros/vörös színek kerülnek előtérbe, melyeknek szimbolikus értelmezése hatással lehet az interpretációra.

A *Kék pille* című novellában már a címben is megjelenő *kék* szín kerül előtérbe, mely Bozóki Ilonkának és a lepkének közös attribútuma: „A kis pillangóról Bozóki Ilonka jutott eszembe, az én kis kék szemű, kék ruhájú tanítványom”. (24.) A kék szín az égbolthoz kapcsolódik elsősorban, ezáltal jellemzően transzcendens szimbólum, és ebben az értelemben a földi életet jelképező piros ellentéte.⁴⁴ Ebben a novellában ez az ellentét szintén megfigyelhető, hiszen a kék csak az égre, a pillangóra, valamint Ilonkára jellemző (kék a szeme, kék ruhát hord), aki, amint a lepkével azonosítódik, pontosabban szólva, attól a pillanattól kezdve, hogy a tanítónak a lepkéről eszébe jut, az égi szférához kapcsolódik. Ezért képez ellentétet a piros színnel, ami pedig az élethez, egy élő szituációhoz kapcsolódik, amikor a tanító piros kendőt adott a babájának. Mindemellett a kék jellemzően feminin princípium, és Szűz Máriához, az angyalokhoz kötődik a keresztény szimbolika szerint,⁴⁵ tehát a színek ezen szintjén is a transzcendens olvasat válik elsődlegessé. Ez a szín a másik tárgyalt novellában szintén csak a lány szemének, valamint ruhájának színében jelenik meg, és a transzcendens interpretáció abból bontakozhat ki, hogy a lány testét beborító dunyha szintén kék.

A *fekete* szín a szellemmacska attribútuma az első novellában, a másodikban pedig a lélekharangot meghúzó bakter süvege fekete. A kereszténységben ez jellemzően a halál és a

⁴³ *Keresztény bibliai lexikon* (szerk. dr. BARTHA Tibor), Kálvin János Kiadó, Budapest, 1993, 615

⁴⁴ *Szimbólumtár – Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából*, i.m. 245

⁴⁵ *Szimbólumtár – Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából*, i.m.382—383

gyász színe, a halál szimbóluma.⁴⁶ Ebben az értelemben jelenik meg mindkét novellában, mindkettőben a kislányok halálával közvetlen összefüggő élőlény attribútuma.

A *fehér* az a szín, amely mindkét novellában hangsúlyos szerepet kap, de a második novellában ennek van a leghangsúlyosabb szerepe, amikor az alábbi kontextusokban jelenik meg:

Reggel nyolc óra felé mintha egy fehér tollpihécske szállt volna el az ablakom előtt. Aztán egy második, harmadik fehér pehely. (111.)
Egy mosolygó szemű fehér egér. (111.)
Nem telik belé negyedóra már fehér a föld. [...] A háztetők fehér paplannal vannak letakarva. (113.)

A fehér alapvetően szintén a transzcendencia jelképe, és a nőiség szüzi princípiumát jelképezi. Viszont, mivel magába foglalja a többi szín hiányát, illetve összességét, ezáltal az élet és a halál, vagyis a földi világ dualitását egyaránt jelképezi. Mindemellett a keresztény hagyományban az öröm hordozójaként is megjelenhet, sőt jelenti a lélek anyag felett aratott győzelmét is, valamint Krisztus feltámadását is.⁴⁷ Ebben a novellában szintén értelmezhető egyrészt az öröm megtestesítőjeként is, hiszen a gyerekek örülnek a hó megérkezésének, valamint Rozi örül a tanító megérkezésének. Mindemellett megtestesíti Rozi felszabadulását is, ami a tanító szava által ér el hozzá.

7. A TANÍTÓ–GYERMEK HATÁR ELMOSÓDÁSA, TELJES ÖSSZEKAPCSOLÁSA A NOVELLÁK TÜKRÉBEN

A tanító és gyermek közötti határ elmosódására *Az én falum* mindkét könyvében olvashatunk egy-egy példát. Az első kötetben ismerkedhetünk meg Bogár Miska történetével, akit azért küld haza a tanító, mert a keze és a lába piszkos. Itt a tanító egyfajta ítélőbírói szerepbe kerül, akinek joga van eldönteni azt, hogy ki elég tiszta ahhoz, hogy részt vegyen a tanórán, és ki az, akinek még tisztálkodásra van szüksége. Ez a tény megenged egyfajta transzcendens olvasatot is, melynek értelmében Isten is az alapján ítéli meg az embereket a végső ítéletkor, hogy lelkük mennyire tiszta, és akit nem talál megfelelőnek, azt nem fogadja be országába. Ebben a szituációban viszont a tanító már nem ítélő és ítélkező szerepében jelenik meg, hanem mint a gyermek vele szemben: Istennel szemben ő lesz a megmérettetés tárgya, felette döntenek. És a tanító ki is mondja a legfontosabb isteni parancsok egyikét, **ti**, a feltétlen szeretetét, amikor kijelenti, hogy „Piszkos szegény, de azért szeretem” (76.). Ez a fajta azonosítás szövegszinten

⁴⁶ *Szimbólumtár – Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából*, i.m. 139–140

⁴⁷ *Szimbólumtár – Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából*, i.m. 138–139

is megjelenik; az Úr a végső megmérettetésen ugyanezt mondja: „Piszkos szegény, de azért hát csak maradjon” (76.).

Azonosítja magát a gyermekkel a *Boriska* című fejezetben is, mely a *Tűz* című (a kötetben hárommal előrébb szereplő) novellával párhuzamba állítható, hisz ott megjelenik, hogy a tanító magányos és vágyik egy társra, és ebben a fejezetben pedig éppen ki **akarják** házasítani. Itt ismét totálissá válik a gyermekkel való azonosítás, amikor a tanító minden társaság legkisebbjeként határozza meg önmagát, sőt határpozíciójára is felhívja a figyelmet: „kell egy hídnak lenni, amely a paraszti osztályt az úri osztállyal egybeköti. Ez a híd a néptanító” (108.).

A *Micó* című fejezet kiemelése azért is lényeges ebből a szempontból, mert egy visszaemlékezést jelenít meg, melyben a népi tanító még gyermek. Itt kifejtésre kerül az a gondolat, mely szerint az adott család jegyeit magán hordozza az a háziállat is, amelyik hozzájuk tartozik. Ha ilyen értelemben szemléljük Micót, aki kölykei megmentéséért fáradozva tűzvész áldozata lesz, akkor az a család, amelyhez tartozik heroikus tulajdonságokat kell, hogy magán viseljen. Ez az értelmezés rávetíthető a tanítóra is, aki közvetetten, barátja révén, szintén részese a család életének. Őrá valóban jellemző az áldozatos magatartás, hisz tanítványaiért sok mindent megtesz: például a kis Lacit is megnyugtatja, mikor sírva megy hozzá, mert Tóth Antal zabigyereknek nevezte:

– No ne sírj – feleltem letörülve a zsebkendőmmel a könnyeit –, az a szó, amit Tóth Antal mondott, nem szégyenszó; csak azért sért téged, mert látta, hogy neked ezzel fájdalmat okozhat. Az gyakran megtörténik, fiam, hogy rossz emberekkel találkozol. Ilyenkor mindig azokra gondolsz, akik téged szeretnek. (110.)

Itt még egy nézőpont felől világítódik meg a gyermek. Minden dolog felismerője, meghallója lesz, s bár könnyen felejt, lelkét mégis minden megérinti. Ezt támasztja alá barátja nővérének és a katonának a kapcsolatáról elmesélt történet is, amiről az olvasó sem tud meg többet, csak annyit, amennyi a csodálkozó gyermeki nézőponton keresztül megnyilvánul: valami nagy szegényről van szó, mely barátjának és nővérének sápadtságában, az anya könnyeiben és az apa féktelen dühében, ivászatában nyilvánul meg.

A tanító azonosítása a gyermekekkel szövegszinten is megjelenik a *Virágok és bogarak* című fejezetben („Mióta megszűnt a tanítás, árva vagyok.” [18.]). Elmondható tehát, hogy nemcsak a gyerekek életében tölt be a tanító fontos szerepet, nemcsak ők várják tőle a tudást, hanem fordított szituáció megjelenéséről is beszélhetünk: a tanítónak ugyanúgy szüksége van rájuk, és ugyanúgy függ tőlük. Egyrészt, mert munkájának alapját képezik a

gyermek⁴⁸; másrészt, mert ő is tanul tőlük, világlátást, életfelfogást. A tanítói szerepkör egy érdekes megnyilvánulására figyelhetünk fel Ábris és nagyapja történetének bemutatásán keresztül. Ebben az életképben a gyermeki sors kényszerhelyzet-jellege is megmutatkozik, ugyanis Ábris családja egy tűzvész áldozata lett; csupán ő és nagyapja maradtak életben, aki immár vak koldusként járja a falvakat, unokája kíséretében. Esetükben szövegszerűen is megjelenik mind a kényszerhelyzet, mind a határhelyzet: „És senkijök, senkijök a nagy világon; mindig kívül minden küszöbön, s mindig csak ketten a maguk kis nyomorult tűzhelyénél” (19.). Ebben a helyzetükben, melyen változtatni nem tudnak, egy állandó pontot jelent a tanító, aki Ábrisnak a *k* betűt tanítja, aki egy fűszállal kijelölve a sorokat olvassa az ábécéskönyvet. Azt pedig, hogy a tanítónak mekkora becsülete és értéke van ebben a közösségben, az jelzi, hogy nagyapja áhítattal ismétli unokája után az elhangzó szavakat.

Különleges szerepkör jut Baracs Jancsinak, ugyanis ő lesz a békítő anyja és apja között. A gyermeki ártatlanság és naivitás, ami viselkedésében felszínre jut – mit sem értve szülei konfliktusából –, csupán azt érzékeli, hogy hiányolt apja végre eljött hozzájuk, és természetéből adódóan magától értetődőnek érzi, hogy behívja őt a házba. Szerepe ebből a szempontból párhuzamba állítható a tanító „híd” szerepkörével: amilyen módon ő összeköti az úri és a paraszti réteget, a gyermek ugyanúgy összeköti anyját és apját ebben a történetben.

A *Gyerekek* című novella az iskola belső hierarchiáját, a gyermekek abban elfoglalt helyét mutatja be, sajátos módon a krumpliszedés utáni első napon. A tanító egy nyüzsgő méhkashoz hasonlítja az osztálytermet, ami szimbolikus értelemben a szorgos munkával áll összefüggésben, amit a gyermekek két szinten is végeznek, hisz az iskolában is helyt állnak ezentúl, ezelőtt pedig a mezei munkákban segítettek szüleiknek. Mindemellett a méh az Ige hordozója is lehet, sőt Mária is ilyen értelemben beszélt Jézusról, mint a méhkas mézéről.⁴⁸ Tehát a gyermekek megjelenítésével ismét olyan motívumok kerülnek előtérbe, mint a krisztusi szeretetfelfogás, vagy a tanító, mint igehirdető, a tudás átadója.

Fontos annak a kiemelése is, hogy a tanító ezen a ponton az osztályközösségre úgy tekint, mint saját gyermekeire. Tehát személye valóban határon helyezkedik el, a gyermekek világában is otthonosan mozog, azok közösségét is magáénak tekinti, annak ellenére, hogy koránál és állásánál fogva, már inkább a felnőtt világ részese:

⁴⁸ HOPPÁL Mihály, JANKOVICS Marcell, NAGY András, SZEMADÁM György, *Jelképtár*, i.m. 155.

Mától kezdve mind az én gyermekem. A lelkük az én fehér papirosom, amit teleírok a tisztességtudásnak és az egymás iránt való testvéri érzésnek jeleivel. (75.)

8. ÖSSZEGZÉS

Összegzésként Gárdonyi gyermekábrázolásáról elmondható, hogy a gyermekek a krisztusi attribútumokat viselik magukon, melyek közül elsősorban kényszer- és határhelyzetükből kifolyólag a piétás jelenik meg. Éppen ebből a helyzetükből kifolyólag nem lehet ezt a problémakört tárgyalni a tanító alakjának vizsgálata nélkül, hiszen ő az a személy, aki a mindennapokban mellettük áll, valamint aki ebben a kiszolgáltatott helyzetükben osztozik. A motívumok és szimbólumok vizsgálata az értelmezést elősegíti, mely mindig valamilyen elemetáris, gyakran transzcendens tapasztalat megértésére irányul. Éppen ezért a művet nem lehet csupán szociográfiai leírásként értelmezni, hanem egy olyan létproblémákkal foglalkozó műként kell interpretálni, amely műfajiságát és jellemzőit tekintve szintén határpozíciót foglal el Gárdonyi Géza munkásságában.

IRODALOMJEGYZÉK

Keresztyén bibliai lexikon (szerk. dr. BARTHA Tibor), Kálvin János Kiadó, Budapest, 1993.

BIEDERMANN, Hans, *Szimbólumlexikon*, Corvina Kiadó, Budapest, 1996.

GAJDOS Zsuzsanna, *Utónévlexikon – Magyar férfi és női nevek A–Z*, Mérték Kiadó, Budapest, 2007.

GÁRDONYI Géza, *Az én falum*, Fapadoskonyv.hu Kft., Budapest, 2010.

GÁRDONYI Géza, *Titkosnapló*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1974.

DOMJÁN László, *A tanulás sikerességét befolyásoló jelenségek az osztályteremben* (In. Pedagógiai Műhely-Beszélgetések-In honorem Vastagh Zoltán), PTE Tanárképző Intézet Pedagógiai Tanszék, Pécs, 2001. (<http://vmek.oszk.hu/01900/01963/html/index.htm>, 2013. április 28.)

dr. HAAG, Herbert, *Bibliai lexikon*, Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 1989

HOPPÁL Mihály—JANKOVICS Marcell—NAGY András—SZEMADÁM György, *Jelképtár*, Helikon Kiadó, Békéscsaba, 1990.

JASPERS, Karl *A határhelyzetek mint conditio humana* In. *Mi az ember?*, ford. Körösi László, Katalizátor Könyvkiadó, Budapest, 2008.

KELLER Péter, *Gárdonyi Géza: az isteni Mesterét követő néptanító*. Magyartanítás 2013/1.

KOVÁCS Gábor, *A Gárdonyi-novella karaktere*, (~~Ha~~ Irodalmi Magazin) II. évfolyam, 2014/1.

LADÓ Erzsébet, *Gárdonyi Nőalakjai* In. *Gárdonyi emlékkönyv 1863—1963.*, szerk. Nagy Sándor), Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, Eger, 1963.

NÉMETH G. Béla, „*Az én falum*” írója – „*Az én falum*” világa In. *Századutóról – századelőről*, Magvető Kiadó (*Elvek és utak* sorozat), Budapest, 1985.

Szimbólumtár – Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából (szerk. PÁL József és ÚJVÁRI Edit), Balassi Kiadó, Budapest, 2005.

SÍK Sándor, *Gárdonyi – Ady – Prohászka – Lélek és forma a századforduló fogalmában*, Pallas Rt. Kiadó, Budapest, 1928.